

УДК 323.2

Науково-теоретичний альманах «Грані»
Scientific-theoretical almanac «Grani»

«Grani». 2016. 138(10), 50-54.
doi:10.15421/1716104
www.grani.org.ua

Характер взаємсприйняття політичної системи і оточуючого середовища як критерій політичної безпеки

І.В. Іщенко¹

Політична безпека пов'язана з відсутністю зовнішніх і внутрішніх загроз або зменшенням їх гостроти. Забезпечення внутрішньої громадської безпеки має починатися з пояснення характеру взаємовідносин між політико-інституційними структурами і найбільш активними соціальними групами. Автор пропонує використовувати ментальний конструкт, як індикатор конфлікту/гармонії в цих відносинах, і реалізувати цю ідею, порівнюючи ментальні конструкти політичних інститутів і суспільного середовища. У статті розкривається один з методів щодо реалізації цієї ідеї. Цей метод ґрунтується на пошуку провідних цінностей, котрі властиві базовим політико-інституційним структурам і суспільному середовищу. У ментальному конструкті виділено раціональну та ірраціональну складову. Встановлено формулу, яка дає можливість порівняти й оцінити конгруентність ментальних конструктів політико-інституційних структур і оточуючого середовища на основі виявлених цінностей. Як приклад використання цієї формули була проведена оцінка рівня політичної стабільності і безпеки в Україні. Емпіричною базою дослідження є результати опитувань громадської думки, які виконує фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Звернення Президента України Петра Порошенка до українського парламенту 04.06.2015р. та інші документи.

Ключові слова: ментальний конструкт; базові політико-інституційні структури; суспільне середовище; політична безпека

Character of the mutual perception of the political system and the environment as a criterion of the political security

I.V. Ishchenko²

Political security is connected with the lack of external and internal threats, or the reduction of their severity. The maintenance of the internal public security should start from the explanation of the nature of the relationship between the political and institutional structures and most active social groups. The author suggests using a mental construct as an indicator of conflict/harmony in this sphere. It has been proposed to implement this idea by comparing the mental constructs of political institutions and social environment. One of the methods to implement this idea has been revealed in the article. This method is based on the search of leading values which are characterizing basic political and institutional structures and social environment. Two components have been described in the mental constructor: rational and irrational. Moreover, the formula, that makes it possible to compare and evaluate the congruence of mental constructs of political and institutional structures and the environment on the basis of the detected values, has been suggested. The advantage of this formula is its flexibility. Consequently, it can describe the features of social and political interaction in all political systems. The regularity has four components. The first component describes the level of implementation of the social environment's values being a result of certain internal and external policies. It contains a self-assessment of individuals - representatives of the social environment level of its own value system's implementation. Moreover, the author takes into account the assessment of the political and institutional structures that is given by these individuals. Individuals assess these structures in connection to the actions and decisions aimed at the implementation of public interests and values. The second component of the formula describes the level of implementation and the congruence of values of basic political and institutional structures in relation to the social environment. Suggested measurement procedure is identical to the measurement of the first component. The third element of the formula is the emotional component of the interaction. The fourth component of the formula is the level of compensation resources, which are necessary in order to correct the imbalance of mental constructs of political and institutional structures and social environment. The level of political stability and security in Ukraine has been estimated as an example of this formula's use. The empirical base of research are the results of opinion polls performed by Ilko Kucheriv «Democratic initiatives» Fund, speech of the President of Ukraine Petro Poroshenko to the Ukrainian Parliament from 06.04.2015, and other documents.

Keywords: mental construct; basic political and institutional structures; social environment; political security

¹ Доктор політичних наук, професор; Дніпропетровський національний університет ім. Олесь Гончара, 49010, Дніпро, пр. Гагаріна, 72

² Doctor of political sciences, Full Prof.; Oles Honchar Dnepropetrovsk national university, 72, Gagarin Ave., Dnipro, 49010, Ukraine

³ Доктор политических наук, профессор; Днепропетровский национальный университет им. Олесь Гончара, 49010, Днепр, пр. Гагарина, 72

E-mail: iv.ishchenko@gmail.com

Характер взаимовосприятия политической системы и окружающей среды как критерий политической безопасности

И.В. Ищенко³

Политическая безопасность связана с отсутствием внешних и внутренних угроз или уменьшением их остроты. Обеспечение внутренней общественной безопасности должно начинаться с объяснения характера взаимоотношений между политико-институциональными структурами и наиболее активными социальными группами. Автор предлагает использовать ментальный конструкт, как индикатор конфликта / гармонии в этих отношениях, и реализовать эту идею, сравнивая ментальные конструкты политических институтов и общественной среды. В статье раскрывается один из методов по реализации этой идеи. Этот метод основывается на поиске ведущих ценностей, которые свойственны базовым политико-институциональным структурам и общественной среде. В ментальном конструкте выделено рациональную и иррациональную составляющую. Установлена формула, которая дает возможность сравнить и оценить конгруэнтность ментальных конструктов политико-институциональных структур и окружающей среды на основе выявленных ценностей. В качестве примера использования этой формулы была проведена оценка уровня политической стабильности и безопасности в Украине. Эмпирической базой исследования являются результаты опросов общественного мнения, которые выполняет фонд «Демократические инициативы» имени Илька Кучерива, Обращение Президента Украины Петра Порошенко к украинскому парламенту 04.06.2015г. и другие документы.

Ключевые слова: ментальный конструкт; базовые политико-институциональные структуры; общественная среда; политическая безопасность

Peer-reviewed, approved and placed: 02.09.2016.

Постановка проблеми. Політична безпека держави, на думку більшості науковців, ототожнюється зі станом захищеності життєво важливих інтересів держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Однак, характер взаємодії держави як політичного інституту з іншими елементами політичної системи і середовища, особливо стосовно способу прийняття публічних рішень з урахуванням зворотних зв'язків, знаходить своє втілення у політичному режимі. Тож, якщо не брати до уваги ціннісний аспект суспільно-політичної ентропії, політична безпека в межах існуючого політичного режиму, очевидно, відповідає такому рівню політичної стабільності, за якого не відбувається руйнування цього політичного режиму. А отже, політична система має достатній запас ресурсів для компенсації зовнішніх і внутрішніх флуктуацій, які в цьому випадку запобігають виникненню локалізації і біфуркаційних процесів. Особливо актуальним є пошук критеріїв визначення цього стану для перехідних політичних режимів, в яких політична дестабілізація часто набуває руйнівного характеру. В свою чергу, попри існуючі критерії політичної стабільності, які склались в результаті наукового дискурсу, виникає нагальна потреба пошуку нових, більш ефективних наукових підходів до політичного аналізу цієї проблеми, які б мали універсальний характер і враховували новітні наукові розробки.

Аналіз досліджень і публікацій. Переважна більшість наукових праць описує чинники політичної стабільності, що корелюють з якістю функції розподілу ресурсів політичною системою. Серед них монографія О.М. Максимової [5, с. 107], робота американських політологів Е. Даффа і Д. Маккаманта [10]. У дослідженні вітчизняного дослідника С.О. Зубченка виокремлено політико-аксіологічний консенсус в суспільстві та політикум як чинник стабілізації системи гуманітарної безпеки держави [3, с. 6]. Саме політична свідомість стає, на нашу думку, тим об'єктом, на який сьогодні має бути сконцентрована увага науков-

ців з визначення рівня політичної стабільності й безпеки. Адже нестабільність починається зі свідомості, котра негативно сприймає ту чи іншу ситуацію. Звідси, політико-інституційна взаємодія з суспільним середовищем набуває особливої актуальності у дослідницьких стратегіях.

Дослідженню і встановленню головного поєднуючого елемента між політичними інститутами і суспільним середовищем у контексті підтримання політичної стабільності, яким є ментальний конструкт, присвячено ряд наукових праць, у тому числі дисертаційна робота [4, с. 97-98]. Тож конгруентність ментальних конструктів базових, допоміжних політичних інститутів і середовища є ознакою політичної стабільності. Важливим показником ментального конструкту, як виявилось, є співвідношення раціональних та ірраціональних елементів у ньому. Науковий дискурс у площині змін ментального простору знайшов своє втілення у наукових працях сучасних авторів і свідчить про актуальність зазначеної тематики [6; 1].

Мета дослідження – встановити та обґрунтувати схему-алгоритм прогнозування політичної нестабільності, а отже, й стану політичної безпеки на основі виявлення рівня конгруентності ментальних конструктів політико-інституційних структур і суспільного середовища.

Виклад основного матеріалу. Акцентуємо увагу на деяких ключових положеннях. Відтак, структура ментального конструкту розуміється як система, в котру синкретично включені такі компоненти, як знання, світосприйняття, ідеологія, чутливість, міфи, вірування, системи цінностей, культурні стереотипи, звичаї та етикет, фантазії, надії і фобії, напівнесвідомі прояви [1, с. 4, 5, 9, 11, 13, 96, 98, 170]. Погодились, що з цієї структури такий компонент як система цінностей частіше стає причиною небезпечних соціальних конфліктів на різних рівнях політичної системи і її середовища. Адже агресію індивіда, яка

виникає внаслідок випадковості, збігу обставин, що призводять до негативного сприйняття іншого комуниканта, не можна вважати однаковою з тією, що є результатом прояву антагоністичних потреб, інтересів і цінностей, котрі усвідомлені. Вочевидь, руйнування ціннісної системи з появою альтернативних цінностей, несумісних з колишніми, призводить до біфуркації політичної системи, коли вказане протистояння виходить на макрорівень. Тому не випадково, що політична безпека, яка ґрунтується на збереженні і вдосконаленні топології політико-інституційного дизайну політичної системи, потребує пильного моніторингу саме ціннісного компоненту політичної свідомості. Звідси актуалізується використання ефективних і зрозумілих інструментів, враховуючи можливість оперативного прогнозування початку реалізації загроз політичної безпеці, коли офіційна ціннісна система в державі поділяється не всіма політичними акторами, а отже, її легітимність стає під сумнівом. Тож варто оцінити рівень розбалансування ментальних конструктів політико-інституційних структур і середовища, в результаті перевищення якого починаються імпульси взаємодії між ними, що супроводжуються відкритими конфліктами. Власне бачення цієї проблеми полягає в наступному. Фіксований стан розбалансування вищезазначених ментальних конструктів можна проілюструвати формулою 1:

$$D = Vs.e. + Vb.p.s. + Cr (1),$$

де: D – розбалансування ментальних конструктів базових політико-інституційних структур і середовища.

Інші символи запропонованої залежності означають наступне:

Vs.e. – рівень реалізації цінностей індивідів суспільного середовища в результаті певної внутрішньої і зовнішньої політики. На наш погляд, даний показник може бути сформований з двох величин: поперше – з самооцінки (Ss.e.) реалізації власної системи цінностей індивідів – представників суспільного середовища у певних балах, наприклад в інтервалі від -10 до $+10$ і, по-друге, з оцінки (Gb.p.s.) цими індивідами базових політико-інституційних структур, з огляду на продукування ними системи цінностей, яка відповідає їх інтересам, що вимірюється в тих же інтервалах. Емпіричне ж підтвердження істинності останньої величини можна знайти у рейтингах легітимності політичних лідерів. Тоді $Vs.e. = Ss.e. + Gb.p.s.$ У нашому випадку ця величина коливатиметься в інтервалі $-20 \div +20$ балів.

Vb.p.s. – рівень реалізації і конгруентність (+ або -) цінностей базисних політико-інституційних структур по відношенню до суспільного середовища. Процедура вимірювання пропонується ідентична величині Vs.e. Тобто, Vb.p.s. складатиметься з самооцінки політичною елітою (Sb.p.s.) ступеня реалізації системи власних цінностей в процесі своєї діяльності (вимірюється в інтервалі $-10 \div +10$ балів) і оцінки політичною елітою ступеня реалізації власних цінностей в суспільному середовищі (Gs.e.), що також знаходиться в інтервалі $-10 \div +10$ балів. Відповідно до такої логіки міркувань $Vb.p.s. = Sb.p.s. + Gs.e.$

Таким чином, Vb.p.s. знаходиться в інтервалі $-20 \div +20$ балів.

Cr – розмір компенсаційних ресурсів, задіяних для стабілізації розбалансування Vs.e. + Vb.p.s. Його розмір можна оцінити наприкінці усіх розрахунків.

На нашу думку, розбалансування ментальних конструктів неможливо вимірювати без урахування емоційної складової взаємодії політико-інституційних структур і суспільного середовища. Звідси, до формули 1 необхідно додати рівень емоційної складової взаємодії політико-інституційних структур і середовища. Вважаємо доцільним вимірювати його за формулою 2:

$$Ir = Emrb.p.s. \rightarrow s.e. + Empe.s. \rightarrow b.p.s. (2),$$

де: Ir – емоційна складова взаємодії політико-інституційних структур і середовища; Emrb.p.s. $\rightarrow$ s.e. – емоційне сприйняття базовими політико-інституційними структурами суспільного середовища (в залежності від позитивного чи негативного сприйняття привласнюється знак + або -) – пропонуємо його вимірювати у вищезазначеному інтервалі $-10 \div +10$ балів; Empe.s. $\rightarrow$ b.p.s. – емоційне сприйняття суспільним середовищем базових політико-інституційних структур з аналогічним вищенаведеному привласненням знака + або - в інтервалі $-10 \div +10$ балів.

Отже, остаточно формула набуває такого вигляду (3):

$$D = Vs.e. + Vb.p.s. + Ir + Cr (3).$$

З наведеної залежності (формула 3) випливає, що у разі конгруентних ментальних конструктів $D > 0$, тобто D – величина позитивна і в цьому випадку ніяких компенсаційних ресурсів не знадобиться. Тож $Cr = 0$.

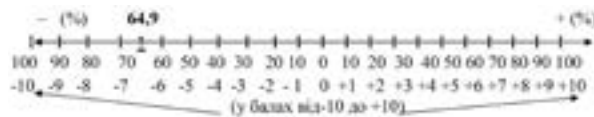
Якщо рівень розбалансування ментальних конструктів негативний ($D < 0$, а в нашому випадку його мінімум становитиме -60 балів), то для підтримання політичної стабільності і безпеки потрібні додаткові компенсаційні ресурси у вигляді прийняття нових політичних рішень і дій, що здатні вивести надлишкову суспільно-політичну ентропію і підтримати дисипативні структури у колишній топології політико-інституційного дизайну. На прикладі нашої політичної системи і її середовища наведені розрахунки можуть виглядати приблизно так.

Почнемо з оцінки ментального конструкту суспільного середовища сучасної України. Він може характеризуватись оцінкою прагнення до Євроінтеграції як цінності останніх років в Україні. Використуємо дані фонду «Демократичні ініціативи» імені І. Кучеріва. Зокрема, опитування, що проводилося цією організацією 14–22 листопада 2015 року на тему: «Як українці розуміють євроінтеграцію: очікування та настрої суспільства» підтвердило наступне: більшість респондентів висловились за євроінтеграцію (50,3%) [9]. Цікаві результати опитування стосовно обставин, що заважають нашим громадянам втілити дану цінність на індивідуальному рівні. Основною метою свого перебування на території Євросоюзу понад половини людей назвали туризм (50,9%). На запитання «Якщо Вам не доводилося бувати в країнах ЄС, США чи Канаді, то чому?» більшість рес-

пондентів відповіли, посилаючись на нестачу грошей (64,9%). Додамо, що саме ця причина в громадській думці корелює з результатами діяльності базових політико-інституційних структур. Спробуємо деталізувати останню цифру 64,9%.

Якщо взяти до уваги потенційно можливий вплив даної причини на можливість відправитись у туристичну подорож до ЄС, то варто її уявити у такому формалізованому вигляді (див. рис. 1):

Рис. 1. Розподіл фінансових можливостей інди-

відів з реалізації бажань відправитись з туристичною метою до Євросоюзу (за даними опитування в Україні від 22.11.2015 р.)

Як бачимо, -64,9% тих, хто не може собі дозволити туристичну подорож до ЄС, відповідає -6,5 балам. Тож можна прийняти, що $Ss.e. = -6,5$ балів. Далі, скориставшись даними опитування, яке проводила та ж сама організація стосовно легітимності вищих органів влади та їх лідерів, знаходимо наступне: баланс довіри-недовіри Верховній Раді складає -62,9%. За наведеною системою це відповідає -6 балам. Отже, $Gb.p.s. = -6$ балів. Для більшої вірогідності цього показника легітимності варто його порівняти з аналогічним балансом довіри-недовіри по відношенню до уряду України, який очолював А. Яценюк. Він теж виглядає не набагато краще (-56,3%). Як бачимо, показник -6 балів реально відбиває цінність політико-інституційних структур в очах суспільного середовища. У підсумку маємо:

$$Vs.e. = Ss.e. + Gb.p.s. = -6,5 - 6,0 = -12,5 \text{ бали.}$$

Підрахунки стосовно $Vb.p.s.$ – рівня реалізації і конгруентності (+ або -) цінностей базисних політико-інституційних структур по відношенню до суспільного середовища можливо здійснити на підставі самооцінок провідних політичних акторів своєї діяльності в суспільстві та рівня досягнення в суспільному середовищі тих цінностей, котрі декларуються базисними політико-інституційними структурами. Показовим з точки зору самооцінки діяльності ($Sb.p.s.$) є зміст Послання Президента України Петра Порошенка Верховній Раді 4.06.2015 р. [8]. Він об'єктивно оцінив ситуацію щодо боротьби з корупцією в Україні. Адже корупція, на думку більшості політикуму, є причиною гальмування реформ в Україні. Президент зазначив, що ситуація у порівнянні з 2014 роком не змінилася. На підставі його заяви, а також на тлі визнання роботи уряду незадовільною, за яке проголосувала Верховна Рада констатуємо наступне. Оскільки заяви вищих Посадовців по боротьбі з корупцією не збігаються із їх практичними діями на власному прикладі, то самооцінка у цьому контексті заслуговує 10 балів зі знаком (-).

Тобто, $Sb.p.s. = -10$ балів. До того ж, пролунала заява Президента стосовно корупції в суспільному

середовищі, що є показником результату діяльності базисних політико-правових структур. Отже, результати боротьби з корупцією також заслуговують на 10 балів зі знаком (-). Тож можемо стверджувати, що $Gs.e.$ дорівнює -10 балів. Звідси, випливає:

$$Vb.p.s. = S b.p.s. + Gs.e. = -10 - 10 = -20 \text{ балів.}$$

Для повноти уявлення про рівень розбалансування ментальних конструктів політичної системи і середовища не вистачає оцінки емоційної складової взаємосприйняття суспільного середовища і базових політико-інституційних структур. Про дану характеристику ($Emrb.p.s. \rightarrow s.e.$) свідчить той факт, що, незважаючи на створення спеціальних органів по боротьбі з корупцією, зокрема Національного антикорупційного бюро, емоційних заяв політичних лідерів, поєднаних з рішучими кроками з подолання цього явища в Україні, не спостерігається. А отже, $Emrb.p.s. \rightarrow s.e. = 0$.

У свою чергу, оцінку $Emps.e. \rightarrow b.p.s.$ – емоційного сприйняття середовищем базових політико-інституційних структур можна дати на підставі різких падінь рейтингів провідних політичних акторів, наприклад колишнього голови уряду А. Яценюка, рейтинг якого з 16 % у квітні 2014 року впав фактично до 1% підтримки напередодні затвердження уряду В. Гройсмана [2]. Нарешті оцінка $Emr s.e. \rightarrow b.p.s.$ означає, що суспільне середовище сприймає уряд в системі балів близько - 10 балів. У підсумку виходить наступне:

$$Ir = Emrb.p.s. \rightarrow e.n. + Emps.e. \rightarrow b.p.s. = 0 - 10 = -10 \text{ балів}$$

Остаточне розбалансування ментальних конструктів політичної системи і середовища дорівнюють:

$$D = Vs.e. + Vb.p.s. + Ir = -12,5 - 20 - 10 + Cr = -42,5 + Cr.$$

Словом, для усунення розбалансування ментальних конструктів політичної системи і середовища необхідно забезпечити компенсацію ресурсів (Cr) у розмірі + 42,5 балів. Як показало опитування фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, що проводилося разом із соціологічною службою Центру Олександра Разумкова 11.07.2016 р., уряд В. Гройсмана має дещо більшу легітимність. Так, у порівнянні з липнем 2015 року істотно зменшилися відсоток громадян, які вбачають гальмо в проведенні реформ в уряді (з 51.5% до 38%) [7]. Хоча зростає переконаність громадськості, що реформи в Україні здатні активізувати західноєвропейські країни. Адже вони є тими аттракторами, на які орієнтуються сучасна Україна у реформуванні своєї політичної системи і середовища. Їх ментальні конструкти сьогодні мало вчому збігаються.

Висновки. Наведена схема-алгоритм є статичним засобом прогнозування політичної нестабільності і загроз безпеці держави та суспільному середовищу. Підвищення її результативності і значення у прийнятті політичних рішень вимагає постійних моніторингових процедур. Однак, залишається відкритим питання, якими мають бути рішення та дії політичних акторів для компенсації хоча б 1 бала розбалансування ментальних конструктів базових політико-інсти-

туційних структур і суспільного середовища? Тож це перспективне дослідження має бути продовжене. Кінцевою його метою є практичні рекомендації з регулювання невідповідності вищезазначених ментальних

конструктів, що може забезпечити у майбутньому уникнення нестабільності у формі відкритих насильницьких форм прояву і переведення суспільної конфліктності в інституціоналізовані форми.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Башкеєва Е.Н. Особенности генезиса категории «ментальность» (историко-философский анализ) [Текст]: дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.05 / Елена Николаевна Башкеева. – Д., 2011 – 209 с.
2. Ви схвалюєте чи не схвалюєте діяльність Кабінету міністрів під керівництвом Арсенія Яценюка? [Електронний ресурс] // Опитування групи «Рейтинг». – 2016. – 18 лют.-4 берез. – Офіційний сайт Корреспондент.net. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/ukraine/3669590-reitynhu-poroshenko-y-yatsenuika-snyzyls>.
3. Зубченко С.О. Концептуальні засади політики гуманітарної безпеки Української держави в умовах демократичних перетворень [Текст]: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 21.01.01 / Сергій Олександрович Зубченко; Нац. ін-т стратегічних досл. – К., 2011. – 20 с.
4. Іщенко І.В. Синергетична проєкція політико-інституційної взаємодії у нестабільному середовищі [Текст]: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02 / Ігор Васильович Іщенко. – Д., 2016. – 415 с.
5. Максимова, О.М. Чинники нестабільності перехідних політичних систем [Текст]: монографія / О. М. Максимова.– Севастополь: СевНТУ, 2013. – 300 с.
6. Поліщук І.О. Політико-правова ментальність українства: концептуально-методологічні засади дослідження [Текст]/ І.О. Поліщук // Вісник Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Сер. Політологія. – 2016. – Вип. 2 (29). – С. 28-36.
7. Реформи в Україні: громадська думка населення [Електронний ресурс] // Опитування. – 2016 – 11 липня. – Офіційний сайт фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/reformi-v-ukraini-gromadska-dumka-naselennya>.
8. Щорічне послання Президента України Петра Порошенка Верховній Раді [Електронний ресурс] // Випуск ТСН. – 2015. – 4 черв. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=0-VSsymMWwU>.
9. Як українці розуміють євроінтеграцію: очікування та настрої суспільства [Електронний ресурс] // Опитування. – 2015. – 14-22 листопада. – Офіційний сайт фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/jak-ukrainci-rozumiyut-evrointegraciyu-ochikuvannja-ta-nastroi-suspilstva.htm>.
10. Duff, E. Measuring Social and Political Requirements for System Stability in Latin America [Text] / E. Duff, J. F. McCamant // The American Political Science Review. – 1968. – № 4. – P. 1125-1143.

REFERENCES:

1. Bashkeeva, E.N., 2011. Osobennosti genezisa kategorii «mentalnost» (istoriko-filosofskiy analiz) [Features of the genesis of the «mentality» category (historical-philosophical analysis)]. Dnipro (in Russian)
2. Yu skhvalyuyete chy ne skhvalyuyete diyal'nist' kabinetu ministriv pid kerivnytstvom Arseniya Yatsenyuka? [Do you approve or disapprove the activities of the Cabinet of Ministers led by Arseniy Yatsenyuk?]. 2016. Opytuvannya hrupy «Reytnynh». Access mode: <http://korrespondent.net/ukraine/3669590-reitynhu-poroshenko-y-yatsenuika-snyzyls> (in Ukrainian)
3. Zubchenko, S.O., 2011. Kontseptual'ni zasady polityky humanitarnoyi bezpeky ukrayins'koyi derzhavy v umovakh demokratychnykh peretvoren' [Conceptual framework of humanitarian security policy of the Ukrainian state in conditions of democratic reforms]. Nats. in-t stratehichnykh dosl., Kyiv (in Ukrainian)
4. Ishchenko, I.V., 2016. Synerhetychna proektsiya polityko-instytutitsynoyi vzayemodiyi u nestabil'nomu seredovyskhi [Synergetic projection of political and institutional interaction in an unstable environment]. Dnipro (in Ukrainian)
5. Maksymova, O.M., 2013. Chynnyky nestabil'nosti perekhidnykh politychnykh system [Factors of instability of transitional political systems]. SevNTU, Sevastopol' (in Ukrainian)
6. Polishchuk, I.O., 2016. Polityko-pravova mental'nist' ukrayinstva: kontseptual'no-metodolohichni zasady doslidzhennya [Political and legal mentality of Ukrainians: conceptual and methodological basis of the research]. Visnyk Nats. un-tu «Yuryd. akad. Ukrayiny im. Yaroslava Mudroho». Ser. Politolohiya 2 (29), 28-36 (in Ukrainian)
7. Reformy v Ukrayini: hromads'ka dumka naseleennya [Reforms in Ukraine public opinion]. 2016. Access mode: <http://dif.org.ua/article/reformi-v-ukraini-gromadska-dumka-naselennya> (in Ukrainian)
8. Shchorichne poslannya Prezydenta Ukrayiny Petra Poroshenka Verkhovniy Radi [The annual message of the President of Ukraine Petro Poroshenko to The Parliament]. 2015. Vypusk T•SN. Access mode: <https://www.youtube.com/watch?v=0-VSsymMWwU>. (in Ukrainian)
9. Yak ukrayintsi rozumiyut' yevrointehratsiyu: ochikuvannya ta nastroyi suspil'stva [As Ukrainians understand the European integration: expectations and attitudes of society]. 2015. Access mode: <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/jak-ukrainci-rozumiyut-evrointegraciyu-ochikuvannja-ta-nastroi-suspilstva.htm> (in Ukrainian)
10. Duff, E, McCamant, J.F., 1968. Measuring Social and Political Requirements for System Stability in Latin America. The American Political Science Review, 4, 1125-1143.